

EL CATALÀ A LES ILLES BALEARS: UNA SITUACIÓ INQUIETANT

La història lingüística de les illes Balears és, si fa no fa, la mateixa que la de la resta de Catalunya. En els dos casos hi va haver un poble que vivia completament en català. No hi fa res que durant segles, i tal com succeïa a la resta d'Europa, el llatí exercís unes determinades funcions en uns àmbits superiors, ni que des del segle XVI una reduïda elit optés per l'espanyol per a unes determinades parcel·les de producció cultural. Fins a l'època contemporània el català va ser no sols l'única llengua parlada, a la vida privada o als actes públics, com la predicació, sinó que fou també l'instrument normal i general de comunicació escrita, a la correspondència, als documents notariais, a les actes, als registres de l'activitat artesanal, als llibres d'instrucció i als textos religiosos i d'esplai. Un mite generat pels romàntics del segle passat -el mite de la Decadència- ha confós els termes literaris i sociolingüístics i ha presentat la qüestió lingüística en els segles XVI, XVII i XVIII com un problema de vitalitat de l'idioma. Però la vitalitat de l'idioma, insistim, ha estat total i ininterrompuda des dels inicis fins a l'època contemporània.

A les illes Balears la generalització de l'espanyol com a llengua escrita data del segle XIX, i el seu ús parlat és pràcticament inexistent abans de 1950. La implantació de l'espanyol va associada a la modernització de la societat i a la construcció de l'Estat nacional, Estat que utilitzarà els seus nous i poderosos recursos -el sistema educatiu i la burocràcia- per afermar el màxim instrument que l'haurà de cohesionar: la llengua nacional. La instrucció pública, en teoria obligatòria per a tothom des del 1857, ensenyarà tota la població a escriure en espanyol i només en espanyol, i ensenyarà que aquesta és la llengua, l'única llengua possible. Al mateix temps prohibirà tota possible manifestació escrita en català, com succeeix amb la Llei del Notariat (1862), que havia de posar fi a l'ús del català en els documents notariais. L'educació nacional crearà, doncs, uns ciutadans que saben que avançar i ser alguna cosa implica el domini de l'espanyol,

la llengua *tout court*. Però de moment tot això no és incompatible amb el manteniment del català -dit aleshores dialecte provincial- com a vehicle de comunicació oral normal. El que feia un hom incomplet o inferior no era parlar català, sinó no saber espanyol. Per això a les illes cap classe social, des de l'aristocràcia fins al darrer camperol, no ha deixat mai de parlar català a la vida ordinària, amb coneguts i amb desconeguts, amb superiors i amb inferiors. Això, com deia abans, dura fins al voltant del 1950.

A partir d'aquesta data aproximadament comencen a arribar a les illes onades d'immigrants espanyols, cercant una feina que la seva terra els negava i que la nostra els oferia, gràcies a l'explosió del fenomen turístic, que havia de canviar radicalment el sistema econòmic de les Balears. El fet coincidia amb la persecució franquista de la llengua catalana, la més salvatge que mai en la història havia tingut lloc. Els primers immigrants s'integraven, però quan la immigració fou un fet massiu la pràctica totalitat dels espanyols residents a les illes pogueren, i poden, viure-hi perfectament ignorant la llengua del país, talment com si vivissin a la seva terra d'origen. Els illencs, víctimes d'una educació que els alienava culturalment i lingüísticament, els han parlat sempre en espanyol, i ells -els immigrants o els seus descendents-, tot i ocupar les posicions més baixes de l'escala social, no han tingut mai cap dubte sobre la seva superioritat derivada del fet de parlar la llengua superior. No hi ha hagut, doncs, integració dels immigrants, sinó un fet de signe contrari: la tendència a l'increment d'una massa de població hispanoparlant unilingüe que es pot permetre el luxe de viure ignorant el català. Els fills dels immigrants, tant si són casats amb altres immigrants com amb autòctons, són en general unilingües de parla espanyola, com ho són també els fills d'aquests i els seus néts. Fins i tot una petita minoria de matrimonis autòctons (al voltant d'un deu per cent) identificats amb el projecte lingüístic del franquisme han parlat als fills en

espanyol i els han integrat, doncs, dins la massa creixent dels hispanoparlants. Aquesta massa unilingüe hispanoparlant té unes possibilitats d'implementació que avancen d'una forma més semblant a la progressió geomètrica que a la progressió aritmètica. Com més se sent un individu en minoria dins una col·lectivitat més necessitat i més desig sentirà de ser com la majoria. Globalment, a les illes els ciutadans catalogats com a hispanoparlants unilingües representen el trenta per cent de la població, mentre que entre els joves escolars de Palma la xifra ja deu sobrepassar el cinquanta per cent.

En el cas de Palma especialment —recordeu que aquesta ciutat representa la meitat de la població de les Balears— l'existència d'un tal volum de personal hispanoparlant provoca uns canvis qualitius en les normes d'ús lingüístic que representen una amenaça seriosa per al futur de la llengua. Ens referim especialment a la noma que se segueix en adreçar-se a una persona desconeguda. Doncs bé, la pauta consistent en l'ús de l'espanyol en aquests casos és de cada dia més habitual a la nostra societat. Això pot provocar una residualització del català, un replegament en cercles tancats, que és el que ja s'ha produït a la Catalunya del nord, a la ciutat de València i a altres llocs. Entre els joves de les escoles i dels instituts de Palma la llengua que se sent parlar és de manera aclaparadora l'espanyol, igual que a les discoteques i als ambients d'esplai de la joventut. Si la llengua habitual d'interrelació de la joventut és l'espanyol, el que es pot esperar, si les coses no canvien, és la completa nativització d'aquesta llengua.

Per tant, una primera reflexió sobre la llengua a les illes Balears ha de comportar forçosament una preocupació seriosa, si bé no, de cap manera, una posició catastrofista i d'impotència. Cal considerar amb la deguda responsabilitat la hipòtesi del canvi ràpid, de la precipitació dels fets, del pas amb uns pocs canvis generacionals d'una societat altament identificada sobre la llengua i la cultura catalanes a una altra de majoritàriament assimilada a la cultura espanyola, amb una llengua catalana condemnada a la categoria de fet residual, a l'estil bretó, irlandès o basc, de reimplantació en principi impossible. Cal considerar, diem, amb la

deguda responsabilitat aquesta hipòtesi i assumir a partir d'aquí la necessitat de desenvolupar una política lingüística enèrgica al servei de la normalització de la llengua catalana, objectiu ara com ara perfectament viable i assolible. Pensem que, a diferència del que podia passar en altres conjuntures històriques, la supervivència de la llengua catalana i de la comunitat lingüística catalana, ara no es formula primordialment en termes de promoció de la llengua a àmbits prestigiosos, sinó en termes d'assimilació i d'integració demogràfiques: simplement, el futur dependrà de quin grup aconsegueixi integrar i assimilar l'altre.

Fins aquí hem parlat dels aspectes negatius i dels aspectes preocupants. També hi ha aspectes positius que cal posar de manifest. Després d'una llarga etapa de persecució oberta per la dictadura del general Franco, el 1983 el català va ser declarat llengua oficial de les illes Balears juntament amb l'espanyol (Estatut d'autonomia), i el 1986 es va promulgar la Llei de Normalització lingüística que regula l'ús de les dues llengües oficials, i on s'estableixen uns objectius de fomentar i de fer efectiu l'ús progressiu de la llengua catalana en els àmbits fonamentals, o en la major part dels àmbits fonamentals. El català s'ha implantat com a assignatura obligatòria a totes les escoles, i hi ha una parcel·la ara per ara minoritària del sistema educatiu on l'ensenyament es vehicula en català. El català és una llengua àmpliament utilitzada a la Universitat i ha assolit una certa presència a l'administració pública, especialment l'administració municipal. Finalment diguem que els ciutadans de les illes tenen a la seva disposició dos canals de televisió en català¹, un de bilingüe², i tres emissores de ràdio en català³, tot produït a Barcelona (o València), gràcies a un sistema de repetidors deguts a la iniciativa admirable de l'Obra Cultural Balear i de l'entitat Voltor SA. Lamentablement la televisió i ràdio en català produïda a les Balears és en aquests moments pràcticament nul·la.⁴ La premsa escrita en català és tota premsa local o comarcal, encara que, això sí, considerablement nombrosa.

Hi ha un altre fet a tenir en compte: sense pretendre que al Principat les coses van pel millor camí, cal constatar que es va creant una distància progressivament major entre

la situació sociolingüística d'aquesta regió i la d'un es de les illes que resten clarament enrere. Les posicions assolides per la llengua al Principat, especialment pel que fa a ús administratiu, ensenyament en català i mitjans de comunicació en català, són considerablement superiors a les assolides a les illes. La dinàmica històrica és diferent, les competències de les institucions de govern autònomes són diferents i la sensibilitat de la classe governant és també diferent. En tot cas, aquest distanciament és un altre fet preocupant.

En definitiva, som davant una situació molt complexa, on per una banda es pot apreciar una forta tendència a l'espanyolització lingüística i cultural dels sectors més joves, i per tant una espanyolització de la societat; i per una altra banda un guany de posicions per al català, que és important i que sens dubte representa un augment del prestigi de la llengua, un augment de la seva comprensió per part dels hispanoparlants i que ha significat un fre a les tendències a la no transmissió familiar de la llengua que s'havien iniciat durant el franquisme. Som davant dos processos de signe contrari, davant un joc de forces contradictòries, i és important que reflexionem sobre un possible balanç d'aquesta situació.

La meua opinió és que, si bé en el context actual es pot anar millorant l'estatus del català en diversos àmbits, i de fet es fa, mentre perdurin les condicions bàsiques d'existència de la comunitat lingüística actuals la normalització del català es troba en un impasse, i que per sortir d'aquest impasse és necessari canviar aquelles condicions bàsiques. El marc jurídic i polític existent i la política lingüística practicada han aconseguit èxits per a la llengua, però han fracassat estrepitosament, tant a les illes com al Principat, en dos aspectes centrals: d'una banda, no han canviat els principals hàbits lingüístics dels catalanoparlants, i, d'altra, no s'ha aconseguit iniciar un procés d'integració dels immigrants i els seus descendents dins la comunitat lingüística catalana. I mentre no s'assoleixin aquests dos objectius —o es vegi un inici del procés— no es pot parlar en absolut de normalització de la llengua catalana. Més aviat aquesta és un fracàs.

El principal dels hàbits lingüístics dels catalanoparlants que no s'ha corregit, per molt que es digui sovint el contrari, és la norma d'adreçar-se en espanyol per sistema a qui és, o se suposa que pot ser, hispanoparlant. Les diverses campanyes que s'han fet al Principat per modificar aquesta pauta de conducta han donat un fruit pràcticament nul, perquè òbviament no s'arreglarà amb campanyes un hàbit tan profundament arrelat i tan consubstancial amb un sistema de subordinació lingüística, un hàbit que és un mecanisme essencial perquè el grup de la llengua dominant es pugui permetre de romandre instal·lat còmodament i tranquil·lament en el més estricte unilingüisme. Més encara: ja hem dit que a la ciutat de Palma i a Eivissa especialment s'ha incrementat la norma de parlar espanyol als desconeguts, per una percepció d'una alta probabilitat que l'interlocutor sigui una persona a qui calgui adreçar-se en espanyol, amb la qual cosa es crea una espiral d'espanyolització de la interacció social que motiva les preocupacions de què parlàvem al principi.

La no integració dels hispanoparlants —immigrants, descendents d'immigrants o fills de matrimonis mixtos— és un fet indiscutible, casos excepcionals a part. No sols no s'integren sinó que aquest és un sector en augment, a causa principalment del que hem dit just ara. No s'integren (activament) perquè la situació sociolingüística no els en crea cap necessitat. Amb la comprensió del català —avui majoritària, a causa de la major presència de la llengua en àmbits públics— en tenen més que suficient.

Heus ací, doncs, la dinàmica de fons de la situació sociolingüística a les illes Balears: una massa creixent instal·lada en l'unilingüisme i la norma social intocada i indiscutida de mantenir la interacció entre els dos grups —hispanoparlants i catalanoparlants— en la llengua dels primers determinen l'increment de l'espanyol en la interacció entre desconeguts i la consegüent expansió del grup dels unilingües. Tot això en un clima social que és presentat als ciutadans com una situació d'harmonia i d'absència de conflicte i on predomina la percepció d'un major ús del català i d'un major respecte cap a aquest idioma.

Tot això no és fruit de l'atzar ni de cap fatalitat històrica. És la conseqüència d'unes regles de joc i d'un marc relacional que han estat imposats als ciutadans de les illes Balears. Vegem quins són els elements clau d'aquest marc i d'aquestes regles de joc. En destacaria dos:

Primer. En l'actual ordenament jurídicolingüístic l'espanyol és la llengua oficial de l'Estat, entès igualment com a territori i com a institució. L'espanyol és la llengua associada a l'Estat. El català és llengua cooficial a la comunitat autònoma. El català s'associa, doncs, a la perifèria, tant a la perifèria geogràfica com a la perifèria institucional (administració autonòmica, insular i local). Aquesta és una gran aberració democràtica de l'actual Estat espanyol, el qual no ha volgut assumir la igualtat de les seves llengües, com ocorre a països com Bèlgica o Suïssa. L'Estat funciona en una llengua i es desentén de les altres, que queden en mans d'institucions secundàries i amb poc poder d'incidència sobre els fets lingüístics. L'espanyol és la llengua associada amb tot el que s'associa a l'Estat: exèrcit, policia, duanes, aeroports, cossos de funcionaris, etc. El Govern autònom, els consells insulars i la majoria dels ajuntaments han dictat lleis i reglaments que regulen l'ús lingüístic. L'Estat no ha fet res de tot això.

Segon. Després d'un llarg procés històric a través del qual s'han creat tots els mecanismes perquè la societat funcioni en espanyol en allò que és essencial, es proclamen solemnement els drets individuals a l'ús del català sense crear gaire mecanismes perquè la societat funcioni en aquesta llengua. El discurs dominant ara és el discurs pseudo-democràtic dels drets lingüístics: tothom té dret a usar la llengua que vol i a partir d'aquí ja veurem què passa. La conseqüència és clara: la societat continua funcionant en espanyol en allò que és essencial, i això es produeix dins un context d'una aparent democràcia lingüística que emfasitza els drets personals i ignora la desigualtat real de condicions de les dues llengües. Els estatuts d'autonomia i les lleis de normalització lingüística són solemnes proclamacions de drets individuals, que els ciutadans poden lliurement exercir. Ara bé, cal tenir present que, aquí o a qualsevol lloc, els ciutadans opten per una o per una altra llengua d'a-

cord amb la funcionalitat i la rendibilitat d'aquestes llengües. Aquell qui s'adreça a un tribunal de justícia, aquell qui paga un anunci a un mitjà de comunicació, aquell qui posa un rètol al seu comerç o simplement aquell qui s'adreça a un desconegut, triarà la llengua que consideri de major eficàcia comunicativa, al marge del seu amor a la terra i dels seus sentiments d'autoidentificació. I això és el que defineix realment la dinàmica lingüística.

Per acabar aquesta exposició, vegem quina és la presència del català en els àmbits principals de l'activitat pública. En l'àmbit de l'ensenyament el català és una assignatura que s'ha d'estudiar obligatòriament a tots els centres docents no universitaris, en teoria com qualsevol altra assignatura. Però sabem que sovint se segueix amb poca motivació, amb escassa preparació del professorat i amb resultats no gaire engrescadors. L'ensenyament del català com una assignatura òbviament no és res identificable amb una normalització lingüística. Els centres que imparteixen programes en llengua catalana volten el centenar (sobre un total de poc més de quatre-cents), si bé només un petit grups d'ells funcionen totalment en català. Aquest ensenyament en català és fruit de l'esforç dels professors implicats, que han hagut de vèncer tota classe de resistències, esquemes mentals i inèrcies per dur endavant la seva tasca. Notem que segons la legislació actual per fer ensenyament en català cal demanar autorització a l'administració, requisit que no existeix per a l'ensenyament en espanyol. A les illes Balears de moment el ministeri d'Educació espanyol és el responsable de la gestió del sistema educatiu i, per tant, de la seva acció d'espanyolització lingüística de la joventut illenca. Ara la Conselleria d'Educació i Cultura del govern autònom ha enllestit un projecte educatiu pensat per a quan disposi de les competències corresponents, que preveu un sistema trilingüe, on cada centre impartiria un paquet majoritari d'assignatures en català, un altre en espanyol i un altre en anglès. Això és només un projecte i no és pertinent fer-ne ara cap anàlisi o avaluació.

Pel que respecta a l'administració pública, la presència del català no passa d'un caràcter simbòlic. L'administració de l'Estat és íntegrament en espanyol, llevat d'algunes peti-

tes mostres de condescendència bilingüe, com els formularis de la declaració de la renda o el de les multes de trànsit. Torno a dir que l'Estat considera que això del català no és cosa seva, sinó cosa de comunitats autònomes, municipis, etc., d'institucions perifèriques, per tant. És clar que sabem que l'Estat espanyol mai no farà una promoció real del català, i això pot ser un element a considerar a l'hora de prendre una postura davant aquest Estat, però d'un punt de vista de justícia i democràcia es fa necessari denunciar-ho com un fet senzillament escandalós. En l'administració autonòmica i fins i tot municipal el català és encara minoritari i simbòlic. Sense una política proteccionista enèrgica les inèrcies i rutines no es trenquen així com així. Clara importància han tingut i tenen en la promoció del català a l'administració autonòmica i local els assessors lingüístics, la tasca dels quals, com la de molts de mestres i professors, mereix si més no un reconeixement públic.

Pel que fa als mitjans de difusió, és necessari destacar el cas de la televisió, on s'ha produït un avanç considerable del català, i això, sens dubte, és un important agent positiu de canvi sociolingüístic. De televisió en català feta a les illes n'hi ha poca: només mitja hora diària de dilluns a divendres en el centre regional de Televisió Espanyola, i el govern autònom no ha creat encara cap canal, ni sembla que ho faci per qüestions d'inviabilitat econòmica. Però gràcies a l'acció de la iniciativa privada els ciutadans de les illes podem gaudir de dos canals de televisió totalment en català (TV3 i Canal 33, de la Generalitat de Catalunya) i un altre de bilingüe (Canal 9, de la Generalitat Valenciana). En un principi això representava una oferta televisiva que igualava en hores l'oferta en espanyol, tot i que quant a consum sempre ha guanyat aquesta darrera llengua; després, amb l'aparició de tres canals privats de televisió, que usen únicament l'espanyol, fins i tot en algun espai regional, l'equilibri es va tornar a rompre dramàticament a favor de la llengua colonial. Amb tot, l'existència d'aquella oferta televisiva en català, especialment TV3, molt popular a les illes, segur que serà un factor gens menyspreable per al canvi de certes mentalitats i per a l'acostament entre les illes i el Principat.

Les emissores de ràdio són una altra poderosa artilleria pesant contra la llengua catalana. A les illes se sintonitzen una vintena d'emissores, sense comptar les d'àmbit local: 4 són de l'Estat, 4 de la Generalitat de Catalunya, i la resta, sucursals de les grans cadenes privades espanyoles. L'oferta en català consisteix en les quatre emissores de la Generalitat (Catalunya Ràdio, Catalunya Informació, Catalunya Música i la juvenil Ràdio Associació de Catalunya), que es poden sentir gràcies als repetidors instal·lats per la societat privada Voltor SA, lligada a l'Obra Cultural Balear, més uns informatius locals diaris de Ràdio Nacional d'Espanya. La ràdio en català, com la televisió, és, doncs, ràdio pública; la ràdio privada és bàsicament ràdio en cadena feta des de Madrid, que ni tan sols té la dignitat d'emetre algun programa "regional" en català. Afegim que entre les emissores privades n'hi ha una que emet en anglès.

Els diaris de Palma —cinc en aquests moments—, lligats a forces socials conservadores i de cada vegada més a societats madrilenyes, són en espanyol —també n'hi ha un en anglès, a més dels cinc en espanyol— i s'han distingit tradicionalment pel seu provincianisme i pel seu anticatalanisme visceral. Adesiara s'apunten a fer algun suplement en català, normalment sobre temes de l'àmbit que podríem anomenar "les nostres coses", si amb això han de rebre alguna sucosa subvenció oficial. La premsa dels pobles -conjunt de setmanaris o quinzanaris anomenats Premsa Forana), en canvi, és majoritàriament en català, però no es pot equiparar, per incidència social, als diaris de la capital. Dues revistes culturals (Lluc i El Mirall), d'una tirada d'un milenar d'exemplars, juntament amb una escassa premsa periòdica catalana del continent, constitueixen un insignificant illot autòcton dins un mar de paperassa forastera, majoritàriament premsa del cor, que cada setmana inunda els quioscos.

I finalment esmentem un àmbit on en bona part es decidirà el futur de la llengua catalana: el món sociolaboral. Aquí el català encara no hi ha entrat. I no hi ha entrat per diverses raons: perquè, con ja hem dit diverses vegades, l'empresari, per l'educació rebuda, no creu en la viabilitat d'una societat que funcioni en català; perquè la legislació

és actualment inoperant en aquest camp, i per la mateixa dinàmica imposada pel marc de l'Estat (pensem, per exemple, en l'etiquetatge o en tots els textos impresos lligats als productes comercials).

Arribats a aquest punt podem mirar de treure conclusions. La situació de la llengua catalana a les illes Balears és en aquests moments complexa, en alguns aspectes contradictòria, i en tot cas difícil. S'observen unes tendències a l'expansió dels unilingües hispanoparlants i a la nativització de l'espanyol, altament preocupants, que no són corregides per la política lingüística practicada, i sembla que no ho poden ser amb les regles de joc imperants. Però els catalanoparlants encara són majoritaris, amb la qual cosa no s'ha entrat dins el camí sense retorn que semblen haver iniciat comunitats com l'occitana, la gal·lesa o la bretona, posem per cas. La normalització del català és perfectament possible si la nostra societat, amb els seus governants al davant, la concep, la vol i sap per on s'hi ha d'anar.

El desenvolupament de la sociolingüística ens permet d'afirmar que perquè el català tingui el futur assegurat s'han de donar unes condicions socials completament noves. La primera de les quals és que el català sigui l'única llengua indispensable per viure al seu territori, cosa que comportaria una inversió dels esquemes actuals: el català s'ha d'associar a totes les esferes de l'activitat social, des de l'exèrcit fins a les fires artesanals, passant per la indústria, la publicitat, l'etiquetatge etc., etc.; els actuals unilingües han d'esdevenir bilingües, els actuals bilingües han d'actuar com a unilingües i les relacions entre ells han de ser en

català. En totes les societats hi ha una llengua indispensable per viure. Si en la nostra societat la llengua indispensable no és el català serà l'espanyol, i si és l'espanyol el català serà un element complementari amb l'amenaça permanent de liquidació. Aquest projecte potser —dic potser— podria funcionar en un nou estat espanyol construït sobre unes altres bases lingüístiques, és a dir sobre el principi de la territorialitat a l'estil de Suïssa, Bèlgica o l'antiga Iugoslàvia. Però tal com estan les coses sembla que aquest projecte és la més gran de les utopies.

En el món actual les llengües només tenen possibilitat d'un ús plenament normal dins el context polític i social que representa l'Estat propi. Un Estat és un marc de convivència que, amb tot el que implica de cohesió social, de lleialtats i de fidelitats, d'organització simbòlica i d'estructures que defineixen l'abast i els límits de la interacció social, per si mateix garanteix la supervivència de les comunitats lingüístiques. No hi ha en la nostra Europa cap comunitat lingüística dotada d'un Estat propi que tingui problemes lingüístics, encara que siguin nacions més petites que la catalana, com Dinamarca o la diminuta Islàndia. Ni hi ha, sobretot a partir d'ara, cap nació europea sense Estat que no tingui greus problemes de caràcter lingüístic.

El projecte de normalització lingüística del català sembla que només serà viable amb una Catalunya, i les illes Balears dins ella, integrada en una Europa plurilingüe i democràtica, però integrada com una part igual a les altres parts.

© Gabriel Bibiloni. «El català a les Illes Balears: una situació inquietant».

Dins *Akten des 2. gemeinsamen Kolloquiums der deutschsprachigen Lusitanistik und Katalanistik*. Frankfurt: Domus Editora Europaea, 1993.

Procedència d'aquest article: <http://www.bibiloni.net>